

Оксана Андрейченко

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ У МОВІ ГАЗЕТИ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Упродовж останнього десятиріччя окреслилася чітка тенденція щодо активного вивчення динамічних процесів, які відбуваються в мові сучасної преси. Ці процеси зумовлені насамперед зростанням ролі ЗМІ у формуванні громадської думки. Вплив мови друкованих періодичних видань на читачів залежить, зокрема, від особливостей функціонування емоційних мовних засобів, серед яких одними з найпоказовіших щодо стилістичної виразності й активності є фразеологізми.

Загальновідомо, що фразеологізми відтворюються як установлені цілісні одиниці, проте кожна з них у газетному тексті знає як формальних, так і змістових змін, набуває додаткових відтінків, конотацій. У сучасному публіцистичному дискурсі привертають увагу фразеологізми з компонентами-соматиза-ми. Саме фразеологізми з компонентами *рука, око, голова, язик, горло, зуби, рот, п'ята, печінка* тощо вносять у газетні тексти колорит національного гумору, іронії, сарказму тощо.

Найбільшу фразеотворчу потенцію має соматизм *рука*. Метонімічне позначення людини, її дій, вчинків за допомогою висловів із компонентом *рука* часто використовують і для підкреслення значення сили, влади, керівництва, а також механізму привласнення, підкорення тощо. Наприклад, у вислові *простягати загребуці руки* поєднано значення двох фразеологізмів: *простягати руки* 'намагатися заволодіти чим-небудь, захопити, привласнити щось' та *руки загребуці* 'хто-небудь дуже жадібний, ненаситний, хто прагне до наживи'. Трансформований фразеологізм увиразнюється, посилює своє значення, набуваючи в контексті додаткового іронічного відтінку — 'ненаситне прагнення до влади': *Складнощі у «торгах» виникли ще й тому, що попервах усе було поділено й домовлено в рамках «союзу чотирьох» та провладної «двійки», і ласі до посад панове вже простягли загребуці руки до жаданих портфелів* (УМ).

Значення 'захоплювати, забирати щось, заволодівати чим-небудь' передає фразеологізм *прибрати до рук*: *Оскільки у структуру підприємства не входитимуть об'єкти, що згідно з законодавством не підлягають приватизації, його неважко буде відповідним рішенням Кабміну вивести зі складу НАЕК «Енергоатом», зробити окремою юридичною особою і спокійнісінько прибрати до рук, тобто «тихцем» від Верховної Ради приватизувати* (УМ). Фразеологічна одиниця *прибрати до рук* у контексті набуває нової негативної семантики — 'приватизувати нечесним шляхом'.

Іноді журналісти вдаються до семантико-стилістичної модифікації загальнономовного фразеологізму, вводячи його в новий контекст. Так, розширення семантики спостерігаємо у фраземі *заламувати руки*, яка в загальнономовному словнику має значення 'жестами, виглядом виражати переживання, страждання,

хвилювання і т. ін.; побиватися, плакати'. У новому контексті фразеологізм набуває оказіональної інноваційної семантики, характерної для політичного дискурсу, — 'примушувати когось коритися; перемагати, знищувати когось': *Звісно «центр» теж не сидітиме склавши руки [свої], знову комусь **руки** [їхні] заламуватиме...* (УМ).

Влада — це дії конкретних органів, організацій. Характеристика дій, вчинків, зокрема певних структур, здійснюється на основі потрібної метафоризації — переходу частини на ціле: рука → якість людини → організація та її характеристика. У публіцистичному дискурсі характеризувальну функцію виконують фразеологізми зазвичай із негативною конотацією. Наприклад: *Знову стала помітна **важка рука** служб безпеки* (Д). Фразеологізм *важка рука* зазнає семантичної трансформації, переосмислення за рахунок розширення сполучних можливостей. На відміну від усталеного значення — 'хто-небудь, хто може дуже боляче вдарити' — фразема *важка рука* за спеціально створеної ситуативної умови набуває значення 'відчутти жорстокість' (тут — служб безпеки). За допомогою такої семантичної двоплановості фразеологізму автор досягає значної емоційності й стилістичного ефекту.

У сучасній газетній публіцистиці спостерігаємо тенденцію до використання розмовних фразеологізмів зі зниженою оцінною семантикою. Такі оказіональні одиниці здатні оживити матеріал, привернути увагу до проблеми, ситуації, внести емоційний заряд у текст. Прагнення автора увиразнити газетний текст, зробити його більш емоційним, образним продукує уживання саме розмовних фразем, особливо в заголовках, пор.: *Як на ласу земельку **роззявили пельку*** (КС). У фразеологічному словнику одним із значень вислову *роззявити рота* є 'зазіхати на що-небудь'. Заміна стилістично нейтрального компонента *рот* зниженим, вульгарним *пелька* використовується як засіб грубої характеристики певної ситуації.

Велику тематичну групу складають фразеологізми з соматизмом *голова* на позначення процесів мислення людини. Особливо помітна актуалізація таких усталених висловів у публіцистичних контекстах під час передвиборних кампаній або у зв'язку із загостренням політичного моменту. Характерно, що

розумове напруження асоціюється із процесом руйнації: *ламати голову, сушити голову*. Фразеологізм *ламати голову* в словникові має такі значення: '1) напружено думати, намагаючись зрозуміти щось, розібратися в чомусь; 2) напружено працювати над розв'язанням якогось складного питання; робити щось; 3) перейматися турботами, переживати, шукаючи розв'язання якогось питання, виходу зі скрутного становища'. У газетних текстах частотнішими є 1 і 3 значення, проте автор статті може вносити у контекст додатковий відтінок іронії, оскільки фразема *ламати голову* (думати) у контексті набуває іронічної оцінки — характеризує негативні вчинки людини, її дії (наприклад, думати не про інтереси компанії, а про власне збагачення: *Та й пан Мостовий може бути не в курсі, адже, за внутрішніми чутками компанії, на роботі він здебільшого ламає голову над тим, як би «не образити» власну кишеню* (УМ)).

Для сучасного політичного дискурсу характерні усталені вислови із семою 'думати'. Так, зі значенням 'напружено думати, роздумувати над чимось, шукаючи розв'язання якихось проблем' уживається фразеологізм *сушити голову*. Однак у політичному контексті до нейтрального значення 'напружено думати над чимось' додається відтінок негативної оцінки 'мудрувати, хитрувати задля досягнення своєї мети', наприклад: *Серед них є і ті, які свого часу зробили чимало для перемоги Леоніда Кучми на виборах, а тепер сушать голову над тим, як обмежити його повноваження* (УМ).

Вислів *очей у Сірка позичити*, тобто 'втратити почуття сорому, власної гідності', має виразне народнорозмовне забарвлення: *А надто уряд занепокоєний тим, що від боргового неподобства бюджетники потерпають більше, ніж працівники приватного сектору. Тобто держава, позичивши очі у Сірка, знову «здає» своїх* (УМ). Часто журналісти вдаються до різноманітних структурно-семантичних модифікацій, обігрування таких народнорозмовних фразем, пор.: *Ніякий учитель, який поважає себе і любить свою професію, не стане малювати фіктивні бали. Безумовно, намалювати, наприклад, із математики 12 балів значно легше, ніж навчити дитину на шість балів. От я намалюю, а на ЗНО дитина приносить сертифікат на 130 балів. І де той Сірко, у якого мені очі позичити?* (Д).

Щодо жанрового вживання, то в мові газети такі фразеологізми найактивніше функціонують у полемічних, критичних статтях, політичних дискусіях, інтерв'ю тощо.

Одним із ключових понять політичного дискурсу є концепт *правда*. У значеннєвій структурі лексеми *правда* актуалізуються насамперед такі лексико-семантичні варіанти: 1) те, що відповідає дійсності; істина; 2) правдивість; 3) справедливість; соціально зумовлене розуміння справедливості. Отже, семантичну структуру концепту *правда* становлять поняття *правда — істина — справедливість*. У політичному дискурсі зазвичай актуалізуються опозиції *правда — неправда, справедливість — несправедливість* тощо. Так, концепт *правда* вербалізується через фразеологізми *розкрити/відкрити очі, протерти очі*. У сучасних газетних текстах поширені фраземи зі значенням 'відкривати правду про когось, про щось', однак їх здебільшого подано в лапках, що є показником іронічного вживання, точніше, вираження енантіосемічного змісту: *Найкращим засобом потопити суперника є «відкрити народу очі» на ті чи інші моменти його біографії* (УМ).

Репрезентантами поняття *правда* у політичному дискурсі є також фразеологізми з соматизмом *вуха*. Засвідчено, що фразеологізми із семою 'обманювати, тобто приховувати правду' характерні саме для політичного дискурсу. Наприклад, 11-томний Словник української мови не фіксує усталений вислів *начіпляти (вішати) локшину на вуха* та його модифіковані варіанти *вішати на вуха, локшина на вухах* та ін., що має значення 'обманювати, говорити неправду'. Саме це значення найчастіше реалізується в мові газет: *Ми програємо і цього разу, якщо політичні красномовці знову зуміють **начіпляти** довірливим локшину на вуха у вигляді традиційних обіцянок повернути втрачені заощадження* (УК). Матеріал доводить, що іноді для створення сатиричного ефекту журналісти вдаються до використання модифікованих фразеологізмів, де в ролі компонентів-замінників уживаються розтиражовані номінації на позначення продуктів харчування, наприклад: *«Перемога або смерть», або у кого «Мівіна» на вухах?* (ПВ). Помічено, що особливий заряд виразності й емоційності вносять у контекст модифіковані фраземи, компонентом-замінником яких є узагальнена назва.

Наприклад, умотивованою, на нашу думку, є заміна лексеми *локшина* номінацією *певні продукти*. Видозмінений таким чином фразеологізм вносить у контекст відтінок іронії: *Нам намагалися, так би мовити, певні продукти повісити на вуха, говорячи про те, що це самодіяльність місцевої влади* (КС), пор. із загальнономовним *вішати локшину на вуха*. Завдяки такій лексичній заміні семантика модифікованої фразеологічної одиниці набуває інтенсивного зневажливого забарвлення.

Фразеологізми з соматизмом *потилиця* вербалізують характерну рису українців — довго думати, виявляти млявість характеру, нерішучість (В. В. Жайворонок). У досліджуваних текстах фразеологізм *чухати потилицю* вживається саме в такому значенні — ‘замислюватися над чим-небудь, не знаючи, що робити, як вийти із скрутного становища’: *Регіони плакали, серця виборців танули, а в Києві аналітики й політологи чухали потилиці: звідки ті «Жінки» взагалі взялися?* (УМ).

Фразеологізми із компонентами-соматизмами використовують із метою гострого, саркастичного висміювання, висловлення незадоволення, зневаги до політичного опонента тощо. Так, значення ‘ставати на перешкоді кому-, чому-небудь’ передають фразеологізми *стояти кісткою поперек горла, як кістка в горлі, кістка в горлі*, пор.: *А кланам, які звикли працювати на кримінальних пасовищах і на підсосі до бюджету, опозиція — як кістка в горлі* (СВ).

Мовна діяльність людини представлена фразеологізмами з соматичним компонентом *кістки* у таких контекстах: *«Ющенківському призову» вже перемили всі можливі кістки...* (УМ), де *перемивати кістки* — ‘займатися пересудами, обмовляти кого-небудь’.

Зі значенням ‘дуже детально, до дрібниць обговорювати кого-, що-небудь, займаючись пересудами // дуже ляяти, ганьбити кого-небудь’ уживається фразеологізм *розбирати по кісточках*, наприклад: *Отож конкурентам буде кого розбирати по кісточках. Власне, «розбирання» вже почалося* (УМ). Контекст засвідчує розгортання зазначеного вище вислову в лексему-натяк *розбирання*, що набуває нового, фразеологічно зумовленого значення — ‘обмовляти, неславити, ганьбити кого-небудь’. Варто зауважити, що в політичному дискурсі по-

мітна тенденція до стягування фразеологізму в одне слово, до гармонії форми і змісту, до вираження цілісного значення єдиною цілісною структурою (В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк).

Соматизм *печінка* пов'язують насамперед із набриданням, негативним впливом тощо. Усталений вислів *сидіти в печінках* у загальнономовному словнику має значення 'набридати, надокучати кому-небудь', пор.: *Якби всю цю передчасну енергію скерувати на відвернення злочинів проти опозиційних журналістів та політиків, то, можливо, легше дихалося б у цій країні, де сторонні очі й вуха дозволом на «проникнення» сидять хіба що не в печінках* (УМ). Із саркастичним значенням 'дуже дошкуляти' вживається варіант загальнономовного фразеологізму *дістати (добиратися) до самих печінок*: *Оця кучмівщина дістала нас до самих печінок, пограбувала страшніше, ніж гітлерівська орда* (СВ). Такі фразеологізми позначені «печаттю доби» (О. А. Стишов), віддзеркалюють гумор, сатиру, дотепність, іронію.

Отже, вживання фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами в мові газети кінця ХХ — початку ХХІ ст. пов'язане з додатковою конотацією: іронічно-саркастичним, зниженим зображенням політичних опонентів, дошкульною критикою дій політиків. Ці додаткові семантичні конотації розширюють загальнономовне значення фразеологізмів, а в деяких текстах зумовлюють їх використання в антонімічному значенні (явище енантіосемії). Журналісти, звертаючись до цього мовного джерела, полегшують сприйняття складної інформації, «прив'язують» читачів до певної політичної ситуації, посилюють впливовість, образність, яскравість газетного тексту. Основна функція фразеологічних одиниць із компонентами-соматизмами у мові газети — ефективний вплив на читачів.

Скорочення назв газет

Д	— «День»
КС	— «Кримська світлиця»
ПВ	— «Президентський вісник»
СВ	— «Сільські вісті»
УК	— «Урядовий кур'єр»
УМ	— «Україна молода»